

A pályázat célkitűzése volt, hogy az Osztrák Polgári Törvénykönyv hatását vizsgáljam a magyar magánjogi rendszerben. Milyen mélységben hatott a magyar bírói gyakorlatban, vagy csak arra a néhány évre szorítható érvényesülése, amikor ténylegesen hatásban volt.

A kutatás két síkon zajlott: egyrészt a tényleges bírói gyakorlatot kívántam megismerni a levéltári források segítségével, másrészt a 19. század második felében fellendülő magyar jogi szakirodalmat igyekeztem feltérképezni.

A bírói gyakorlat megismerésében elsődlegesen a Csongrád és a Csanád megyei törvényszékek fennmaradt iratait vizsgáltam, összehasonlításként a békés megyei és a pest megyei forrásokat is figyelembe vettem. Kiindulásként a közel két évtized bírói gyakorlatát elemeztem tekintettel arra, hogy az 1853. május 1-én hatályba lépett törvénykönyvet bár 1860-ban az Országbírói Értekezlet hatályon kívül helyezte, az azt követő mintegy évtizedben még alapvető jogforrásnak számított minden olyan esetben, amely pereknek alapját a neoabszolutizmus idején keletkezett jogügyletek adták.

A levéltári források feltárása során azonban egyértelművé vált, hogy az ABGB hatása nemcsak az 1853-1872 közötti időszakra koncentrálódik. Egyrészt az Országbírói Értekezlet által megalkotott Ideiglenes Törvénykezési Szabályok 21.§-a rögzítette: „fentartanak ideiglenesen az országgyűlés intézkedéseig az ausztriai polgári törvénykönyv mind azon rendeletei is, melyek az 1855-ik december 15-ki telekkönyvi rendelettel kapcsolatban állván, a telekkönyvek tárgyát képező valamely dolog szerzése vagy elidegenítése módjait meghatározzák.” Ezt a rendelkezést az ITSZ 145. §-a is megerősítette.

Miért vált meghatározó jelentőségűvé az ITSZ-nek ez a rendelkezése? A telekkönyv bevezetése Magyarországon nélkülözhetetlenné vált az ingatlanforgalom biztonsága miatt. A szabad királyi városokban már a késő rendiség korában is vezettek földkönyveket, ez azonban kevés volt az ország egésze szempontjából. Másrészt a jobbágyszabadítás (1848:IX.tc.) és az ősiség (1848:XV.tc.) eltörlésének következtében Magyarországon megváltoztak a tulajdonviszonyok. A volt urbéri telkek a felszabadított jobbágyság tulajdonába kerültek, míg az ősiség eltörlése a nemesi családok tulajdon- és birtokviszonyait változtatták meg. Mindez azt eredményezte, hogy nemcsak a községenként jegyzett telekkönyvek birtoklapján kellett az ingatlanokat művelési áganként, egy jószágtestként rögzíteni, hanem a tulajdoni lapon rögzíteni kellett a tulajdonos/ok nevét, a tulajdoni hányadot, a tulajdonszerzés jogcímét. A jogi problémát az okozta, hogy a magyar gyakorlatban az „uti possidetis” elvét követve azt a személyt kellett a tulajdoni lapon tulajdonosként bejegyezni, aki a telekjegyzőkönyv felvételekor ténylegesen a birtokban volt. Így fordult elő, hogy a rendi magyar magánjogban oly jellemző birtokzálog rendszernek köszönhetően a záloghitelezőket tüntették fel tulajdonosként függetlenül attól, hogy a birtokzálogszerződés teljesítési határideje már lejárt

vagy sem. E helyzet megoldására az ősiségi pátnak, az ABGB-nek, s később az ITSZ-nek a rendelkezéseit kellett együttesen segítségül hívni. Azzal, hogy a telekkönyvben a tulajdonszerzés jogcímét is rögzíteni kellett egyértelművé vált, hogy az ABGB által szabályozott adásvételi, csere és ajándékozási szerződés szabályait vették figyelembe. Ez annak ismeretében bír jelentőséggel, hogy a régi magyar tradicionális jog a Werbőczy által is említett örökbevallásnak és az időleges bevallásnak (birtokzálogszerződés) a szabályait alkalmazta, miközben a mindennapok gyakorlata más szerződési típusokat is életre keltett, mint például a bérleti, különösképpen a haszonbérleti szerződés, a vállalkozási szerződés.

A kereskedelmi jog területén a magyar normák érvényesülése volt erősebb, mivel az ABGB nem tartalmazott a kereskedelemre vonatkozó szabályokat. Ezért a fuvarozási szerződésnél, az áruszerzési kötésekkel a magyar normákat érvényesítették, miközben a szerződés teljesítésére, a szavatosságra vonatkozó normákra a magyar és az osztrák szabályokat együttesen alkalmazták.

Az ingatlan tulajdonjogának megszerzéséhez szükséges telekkönyvi bejegyzés az öröklésjogi szabályokat is befolyásolta. A magyar jogrendszer nem ismerte a nyugvó hagyatékot, míg az ABGB szabályai szerint az örökös csak akkor szerezhette meg a hagyaték tulajdonjogát, ha elfogadó nyilatkozatot tett. Ez volt az ún. additionalis rendszer. Az elfogadó nyilatkozat és a hagyatékátadó végzés alapján lehetett csak az örökös, illetve a hagyományost, mint tulajdonost a telekkönyvben bejegyezni.

Az ABGB magyarországi hatálybaléptetésének volt egy másik igen jelentős eredménye. Az 1848. évi áprilisi törvények megszüntették a régi, kötött tulajdoni rendszert – ősiséget, adományrendszert és az úrbéri kötöttségeket – de már nem volt idő magánjogi törvénykönyv megalkotására. Ennek hiányában viszont a bíróságaink tehetetlenek voltak olyan vitás kérdések eldöntésében: ki öröklő a régi családi birtokot? Fiúk és lányok között egyenlő arányban fel lehet-e osztani a családi vagyont, vagy a hagyományra támaszkodva továbbra is kizárólag a fiág örökölhét? Lehet-e végrendelkezni szabadon, vagy sem? Ha nincs ősi vagyon, akkor minden ingatlan korlátlanul „szabaddá” válik vagy továbbra is bizonyos korlátokat kell figyelembe venni? Létezik-e közszerzemény a házastársak között általában vagy csak a paraszti társadalomra szorítják ezt? Van-e elővásárlási joga a nemzetség tagjainak egy ingatlan jószág eladásakor? E kérdésekre az áprilisi törvények nem adtak választ, de törvénykönyv hiányában az egyes bíróságok sem tudtak megfelelő ítéleteket hozni. Érthető, hogy az áprilisi törvények hatálybalépését követően az ősiséggel összefüggő pereket egyrészt felfüggesztették a bíróságok, másrészt új pert nem lehetett indítani ideiglenesen. Ezt a helyzetet oldották meg az ősiségi pátnak és az ABGB hatálybaléptetésével. Az ABGB a hitbizomány kivételével eltörölte a kötött tulajdon minden formáját, ezáltal érvényesítette a szabad rendelkezési jogot élők között és halál esetére: a tulajdonos szabadon köthetett szerződést és szabadon végrendelkezhett vagyonáról. Az élők közötti rendelkezések kapcsán az ABGB-nek a szerződésekre vonatkozó rendelkezéseit kellett alkalmazni, míg a végrendelkezésnél figyelembe kellett venni az ABGB által szabályozott kötelestész intézményét a szükségképpen örökösök esetében.

A levéltári források ismeretében bizonyítható, hogy a magyar szokásjogi rendszer az egyes szerződési típusok szabályait, a modern szerződési biztosítékokat, a jog- és kellékszavatosság szabályait, a kártérítés gyakorlatát hibás teljesítés esetén már kialakította, csak az eljáró bíróságok a mindennapok gyakorlatára, a szokásokra támaszkodhattak illetve alapozhatták meg ítéleteiket. Az ABGB hatálybalépését követően – még ha nem is szerették az idegen jogot alkalmazni – egyszerűbb volt a törvénykönyv szabályaira hivatkozni. A peres felek egyébként is az ABGB szabályaira alapozták kérelmeiket illetve állításaikat akkor is, ha nem az ABGB szabályait kellett alkalmazni. Ilyen esetekben az egyes törvényszékek végzéseiből és határozataiból lehet nyomon követni, mikor utasították a feleket a magyar magánjogi szabályok alkalmazására, különösen a kereskedelmi jog körébe eső területeken, és mikor alkalmazták az ABGB szabályait.

A pályázatban megjelölt kutatási időtartamban az egyik legnagyobb problémát az jelentette, hogy mikor, melyik jogforrást kellett a törvényszékeknek alkalmazni. Az ABGB-nek ugyanis nem volt visszaható hatálya, ezért minden olyan esetben, amikor a per tárgyát 1853 május 1- előtt keletkezett ügyletre, jogviszonyra alapozták a régi magyar szokásjogot, míg 1860 után, – amikor már hatályon kívül helyezték az ABGB-t –, annak szabályait kellett alkalmazni, ha a per tárgyát képező jogviszony akkor keletkezett, amikor az ABGB még hatályban volt. Előfordult, hogy a Bécsi Legfőbb Törvényszék és Semmitőszék azért semmisített meg ítéletet, mert a bíróságok az ABGB szabályaira alapozva hozták meg ítéleteiket, miközben az adott ügyben a magyar törvényeket – kereskedelmet érintő jogszabályokat – kellett volna alkalmazni. A levéltári források ismeretében leszögezhető, hogy a dologi jog és a szerződéses viszonyok területén az ABGB termékenyítőleg hatott a magyar magánjogra.

A dologi jog és a telekkönyvi rendszerrel összefüggésben ki kell térni az ún. idegen dologi jogok intézményeire, mint a szolgalmakra, a telki teherjogra és a jelzálogra. A magyar szakirodalomban ma is általánosan elfogadott vélemény, hogy a szokásjog rendszerében ismeretlen volt ez a jogintézmény. A tényleges bírói gyakorlatot elemezve azonban meg kell állapítani, hogy ez a vélemény nem állja meg a helyét. Mind a személyes-, mind a telki szolgalom ismert volt a tradicionális jog keretei között, azonban nem használták ezt a terminus technikust. Amikor az özvegyi jog, a hajadoni jog szabályait vizsgáljuk a személyes szolgalom tipikus eseteivel találkozunk. Sőt az örökbevallások egyes szerződési feltételeit, későbbi elnevezéssel kikötményeit vizsgálva, meg kell állapítani, hogy a használati jog, mint személyes szolgalom is kialakult a szokásjogi rendszerben. Egy idős ember, akinek nem voltak gyerekei az örökbevallás kereteit felhasználva elidegenítette házát azzal a kikötéssel, hogy a vevő holtáig lakást biztosít számára és élelemmel látja el. Ebből a gyakorlatból fejlődött ki egyik oldalról a használati jog, másik oldalról egy új szerződési típus a tartási szerződés. Az ABGB ezt a gyakorlatot erősítette tovább, egyrészt a használati jognak, mint tehernek a telekkönyvi bejegyzésével, másrészt a tartási szerződésnek, mint szerencseszerződésnek a szabályozásával. A tartási szerződésnek ekkor még a „szerencse” elemét domborították ki, miközben a magyar bírói gyakorlat fokozatosan önálló szerződési típust alakított ki.

Az öröklési jog területén az ABGB a magyar szokásjogtól jelentősen eltérő rendelkezéseket vezetett be. A törvényes öröklés területén a gyermekek – fiúk, lányok – fejenként egyenlő

arányban örököltek. Amennyiben az örökhagyónak nem voltak lemenői, akkor a parentéla rendszernek megfelelően az örökhagyó szülei és azok lemenői, majd a nagyszülők és azok lemenői örököltek. Ha már nem voltak törvényes örökösök, akkor engedte az ABGB a túlélő házastárs öröklését.

A szabad végrendelkezési jog alapján az örökhagyó a kötelesrész kivételével szabadon rendelkezhetett vagyonáról. Az öröklési jog ezen szabályait a magyar joggyakorlat csak korlátozásokkal vette át. Elfogadta a szabad végrendelkezési jogot, s megtartotta a kötelesrész intézményét, amelynek alapját a családi vagyon biztosításában látta. Ugyanakkor átvette az osztrák jogrendszerből a kitagadás intézményét, de annak okait a Tripartitumban rögzített okokban határozta meg. A törvényes öröklés esetében a családi vagyon biztosítása érdekében lemenők hiánya esetén biztosította az ági vagyon visszaszállását arra az ágra, ahonnan azt az örökhagyó ingyenesen kapta. A túlélő házastárs csak az örökhagyó vásárolt vagyonát örökölhette meg. Ugyanakkor fenntartotta az özvegyi jog intézményét, sőt a régi özvegyi öröklést is.

Levéltári források, törvényszéki iratok bizonyítják, hogy az ABGB hatálybaléptetése a dologi és a kötelmi jogi rendszerünkre termékenyítőleg hatott, az öröklési jogunkat csak kisebb mértékben alakította. E területen a magyar bírói gyakorlat a régi szokásjogi normákat éllette tovább.

A levéltári források elemzése azért volt különösen jelentős, mert bizonyosságot nyert, hogy bár az Országbírói Értekezleten az ABGB-t mindenképpen hatályon kívül akarták helyezni – bár meg kell jegyezni, voltak olyanok is, akik a magyar polgári törvénykönyv elfogadásáig hatályban akarták tartani az ABGB-t – a magyar bírói gyakorlat tovább éllette annak szabályait. Ítéleteiben természetesen nem hivatkozott közvetlenül az ABGB-re, de az ítéletek indokolásában gyakran az ABGB szabályai köszönnek vissza.

A szakirodalom a kiegyezés utáni magánjogi fejlődésünket jellemezve gyakran hivatkozik arra, hogy a recepciót elkerülendő a kodifikációs kísérletek során elfordult az osztrák törvénykönyvtől és a pandekta jogtudomány, illetve a német kodifikációs tervezeteket vette alapul a magyar törvénytervezetek kidolgozásánál. A magyar törvénykönyvtervezetek kidolgozásánál ez a tendencia tényleg megfigyelhető, ugyanakkor a tényleges bírói gyakorlat továbbra is az ABGB megoldásait követte. Ezzel valójában egy kétirányú folyamat zajlott a magyar magánjog fejlesztésében: miközben a magyar hagyományokra – szokásjogra – figyeltek, és nemzeti jogot kívántak érvényesíteni, a tényleges bírói gyakorlat az ABGB normáit követte, a jogtudomány, a német kodifikációs törekvéseket elemezte. Ennek végső eredményének kimutatása már kívül esik az OTKA kutatásban megjelölt témán, de a jövőben elkerülhetetlen lesz a kodifikációs tervezetek elemzése. Különös tekintettel arra, hogy a legújabb polgári törvénykönyv több esetben az 1928. évi Magánjogi Törvényjavaslatokra hivatkozik.

A pályázat időtartama alatt ezeket a megállapításokat egyrészt a megjelent (több, mint 20 tanulmány, könyvfejezet, melyeket a közleményekben feltüntettem) és még a megjelenés alatt álló tanulmányokban közöltem ( Filó György szerkesztésében megjelenő – „Die Strafbarkeit des Wuchers. Internationale und interdisziplinäre Perspektive” – tanulmánykötetben Bató

Szilviával közösen írt „*Zwischen Privatrecht und Strafrecht: Regelungsgeschichte des Wuchers in der Habsburgermonarchie*”c. tanulmány; valamint a Máthé Gábor által szerkesztett „A magyar jogállam” című kötetben „*A polgári kori magánjog kialakulása*”c. közel 4 íves tanulmány). Megjelenés alatt áll „az ősiség teljes és tökéletes eltörlésének alapján a polgári törvénykönyvet ki fogja dolgozni” Az Osztrák Polgári Törvénykönyv hatása a magyar magánjogra című monográfia, amely a levéltári források feldolgozásával a magyar magánjog 19. századi fejlődését dolgozza fel.

Másrészt a feltárt forrásokat konferencia előadásokon ismertettem, amelyek által a jövőben feltárhatóbb lesz, hogy a 20. század elejére a magyar bírói gyakorlat miképpen alakította a magánjogi intézmények szabályait és azokat hogyan szabályozták az 1928-ra elkészült Magyar Magánjogi Törvényjavaslatokban.

Konferenciák:

Konferencia előadások közül különösen fontosnak tartom:

- PTE ÁJTK által szervezett nemzetközi jogtörténeti konferenciát (Institutions of Legal History with special Regard to the Legal Culture and History), valamint
- 2016. október 20-21-én Regensburgban Prof. Martin Loehnig által szervezett konferenciát („*Nichtgeborene Kinder des Liberalismus*”? – *Zivilgesetzgebung im Mitteleuropa der Zwischenkriegszeit*), ahol az előző évi levéltári kutatások nélkül nem tudtam volna előadásomban új, megalapozott tényekkel bizonyítani a magyar magánjog fejlődését.
- 2014-ben Werbőczy István Hármaskönyve elkészülésének 500. évfordulója alkalmából több konferencia megrendezésére került sor. Ezek közül kiemelkedő volt a Nemzeti Közszerződési Egyetem által a Magyar Tudományos Akadémián „A magyar jog fejlődésének fél évezrede” címmel szervezett konferencia, ahol felkérésre „A polgári kori magánjog kialakulása” címmel tartottam előadást.
- Ugyancsak 2014-ben a Pázmány Péter Katolikus Egyetem is szervezett egy konferenciát, ahol szintén felkérésre a magyar szerződési jog 19. századi fejlődését mutattam be.
- 2015-ben ugyancsak a PPKE Jog- és Államtudományi Kara szervezett egy konferenciát az Alaptörvény hatálybalépésének 5. évfordulóján. E konferencián „A tulajdonjog alkotmányos védelme” címmel a tulajdonjog 19. századi fejlődését ismertettem.

Szegeden 2010-ben az IV., 2012-ben a V., 2013-ban a VI. és 2015-ben a VII. Jogtörténeti Konferencia került megrendezésre. 2010-ben az 1869:IV. tc. alapján a bírói hatalomról és az állampolgárságról, amelynek konferenciakötete 2011-ben jelent meg. 2012-ben a Polgári perrendtartás keletkezésének 100. évfordulója alkalmából elsődlegesen a magyar perjog fejlődését bemutató előadásokra került sor, mely alapján 2013-ban jelent meg egy tanulmánykötet. 2013-ban Eötvös József születésének 200. évfordulójára emlékeztünk, amelynek tanulmánykötete 2014-ben jelent meg. (Ezeknek az előadásoknak a kibővített, szerkesztett változatai jelentek meg „A polgári peres eljárás történeti fejlődése

Magyarországon” című kötetben. E keretek között írtam meg az „Egy adóssági per története” című tanulmányomat).

2015-ben nemzetközi konferenciát szerveztünk ahova Zágrábból és Krakkóból érkeztek vendégelőadók. (A birtok- és tulajdonjog változása az ABGB hatálya alatt Magyarországon címmel tartottam előadást.)

Ezek mellett 2014-ben a három szegedi jogtörténész emlékére (Iványi Béla, Bónis György, Both Ödön) került megrendezésre egy nemzetközi jogtörténeti konferencia. (E konferencián a szerződésen kívüli felelősség fejlődése a magyar magánjogban címmel tartottam előadást Both Ödön mesteremre emlékezve).

2012-ben és 2014-ben részt vettem a 39. és a 40. Deutscher Rechtshistorikertag konferenciáján, ahol alkalman nyílt német-osztrák kollégákkal szakmai megbeszélést folytatni.

A levéltári kutatások alkalmat teremtettek arra, hogy a témát kiterjesztve, graduális és doktori képzésben részt vevő hallgatók érdeklődjenek a téma iránt. Így pl. dr. Kecskés Tamás doktori képzésben folytatott kutatásai a Vajdaság két világháború közötti időszakának magánjogi kutatásaira koncentrálódik, Krusóczki Bence a kereskedelmi jog terén a tisztességtelen verseny szabályait, annak magyar, osztrák, német megoldásait kutatja.

Az OTKA pályázat segítségével a levéltári kutatások által olyan ismeretekre lehetett szert tenni, amelyek a közeljövőben a törvényszékek munkájának, a magánjog és a perjog intézményeinek történeti elemzéséhez vezetnek, sőt egyes jogintézmények „kétarcúságának” – uzsora, magánjogi tiltott cselekmények, tisztességtelen verseny – és azok magán- és büntetőjogi szabályozásának megismeréséhez járulnak hozzá.

Köszönetemet fejezem ki az OTKA támogatásnak, mely nélkül e levéltári kutatásokat nem tudtam volna elvégezni.

Hozzájárulok ahhoz, hogy a K 81512 OTKA nyilvántartási számú kutatás eredményei alapján készült zárójelentésemet, az OTKA Bizottság nyilvánosságra hozza, illetve a tudományos közösség számára ismert, elérhető archívumban archiválja.”

Szeged, 2016. november 11.

Prof. Dr. Homoki-Nagy Mária sk.